

บทปริทัศน์หนังสือ

An Introduction to Engaged Buddhism

เจษฎา บัวบาล*

บทความนี้เป็นการปริทัศน์หนังสือ An Introduction to Engaged Buddhism ของ Paul Fuller ค.ศ. 2022 โดยสำนักพิมพ์ Bloomsbury Academic จำนวน 229 หน้า Paul Fuller ไม่เพียงแต่พูดถึงงานชิ้นต่าง ๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนาเพื่อสังคม เขายังตั้งคำถามอีกมาก เช่น ศาสนาในรูปแบบนี้มีมานานหรือถูกสร้างใหม่ และถูกเอาไปใช้เพื่อประโยชน์ต่อคน สัตว์และสิ่งแวดล้อม หรือถูกใช้เพื่อละเมิดสิทธิของผู้อื่นได้ด้วย

วัตถุประสงค์ของหนังสือ

หนังสือเล่มนี้ชวนให้ผู้อ่านทำความเข้าใจรูปแบบต่าง ๆ ของพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Engaged Buddhism) ซึ่งมีความหลากหลายทั้งในแง่ทฤษฎี วิธีการศึกษา ตลอดจนบริบทหรือความแตกต่างของนิยามที่ทำให้รูปแบบของพุทธศาสนาเพื่อสังคมในแต่ละที่ไม่เหมือนกัน อย่างไรก็ตาม Paul Fuller ไม่ได้เขียนเล่มนี้ให้เป็นแค่การทบทวนวรรณกรรมหรือแค่รวบรวมงานวิชาการที่เคยทำมาก่อนหน้า เขายังชวนถกเถียงถึงการตีความคัมภีร์ที่ใช้รองรับแนวคิดพุทธศาสนาเพื่อสังคม และตั้งคำถามต่อหลายกรณีศึกษาที่ดูเหมือนว่าพุทธศาสนาประเภทนี้ส่งผลในด้านลบต่อสังคมด้วย

พุทธศาสนาเพื่อสังคม: ของเดิมหรือถูกสร้างใหม่

แม้จะตีความกันว่า ศาสนาพุทธเกิดขึ้นเพื่อช่วยปัจเจกและสังคมให้พ้นจากความทุกข์ แต่คำว่า ศาสนาพุทธเพื่อสังคมหรือ Engaged Buddhism ถูกเสนอเป็นครั้งแรกโดยพระเวียดนามชื่อ Thich Nhat Hanh (ติช นัท ฮันห์) ในปี ค.ศ. 1963 จริง ๆ ควรพูดว่า คำนี้ถูกคิดโดย Trinh Van Du (จิ่น วัน ชู) ผู้แปลคำนี้เป็นภาษาอังกฤษ จากภาษาเวียดนาม Đạo Phật đi vào cuộc đời (เด้า เฟิด ดี โห่ว เกือก โดย) ในปี ค.ศ. 1964 ซึ่งหมายถึง พุทธศาสนาที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับชีวิตคน (Buddhism entering into life) (Fuller, 2022, p. 4)

* นักวิชาการอิสระ

งานศึกษาเรื่องพุทธเพื่อสังคมในโลกภาษาอังกฤษเป็นที่นิยมมากในช่วงปี ค.ศ. 1996 เช่นงานของ Christopher Queen and Sallie King ในชื่อ Engaged Buddhism ที่ยกตัวอย่าง Ambedkar ของอินเดีย ขบวนการแรงงาน Sarvodaya Shramadana ของศรีลังกา พุทธศาสนและ ส.ศิวรักษ์ ของไทย Thich Nhat Hanh ของเวียดนาม และ Soka Gakkai ในญี่ปุ่น ทั้งนี้ในปี ค.ศ. 2000 Christopher Queen ได้เป็นบรรณาธิการอีกเล่มคือ Engaged Buddhism in the West ซึ่งมีประเด็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแบบพุทธ ขบวนการเพื่ออิสรภาพทิเบต สมาพันธ์ชาวพุทธเกย์ และอนุศาสนาจารย์พุทธในเรือนจำ

ส่วนในปี ค.ศ. 2003 Charles Prebish and Damien Keown ได้ออกหนังสือ Action Dharma: New Studies in Engaged Buddhism และมีงานศึกษาตามมาอีกเรื่อยๆ เช่นงานของ Ken Jones กับหนังสือ The New Social Face of Buddhism: A Call to Action ในปี ค.ศ. 2003 หรืออีกเล่มของ Sallie King ในชื่อ Socially Engaged Buddhism ในปี ค.ศ. 2009 และ ของ Phil Hendry ในชื่อ Adaptation and Developments in Western Buddhism: Socially Engaged Buddhism in UK ในปี ค.ศ. 2013 เป็นต้น ตัวอย่างเหล่านี้ให้ภาพว่านักวิชาการตะวันตกไม่ได้สนใจพุทธศาสนาเฉพาะในมิติคำสอน แต่ศึกษาถึงการใช้ชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะประเด็นที่ชาวพุทธประยุกต์ใช้ศาสนาเพื่อแก้ปัญหาสังคมด้วย (Fuller, 2022, p. 11)

งานของ ส.ศิวรักษ์ ในชื่อ Buddhism with a small 'b' (หรือ buddhism) เสนอให้มองพุทธเป็นวิธีคิดหรือหลักดำเนินชีวิตแบบหนึ่ง แทนที่จะมองว่าเป็นศาสนาโลกอันหนึ่ง เพราะการมองเช่นนั้นจะทำให้พุทธดูยิ่งใหญ่สูงส่งและไกลตัว และยิ่งยากต่อการปรับตัว ทั้งนี้ ส.ศิวรักษ์ยังเถียงว่า การมองว่าพุทธเป็นศาสนาแบบนักพรต เน้นการบรรลุธรรมส่วนตัว (แบบที่ Max Weber เสนอ) นั้นผิดพลาด เพราะพุทธคือคำสอนที่ช่วยเหลือสังคม ฉะนั้นพุทธเพื่อสังคมจึงไม่ใช่สิ่งใหม่ (Fuller, 2022, p. 47)

ปฏิเสธไม่ได้ว่าศาสนาพุทธเน้นการบรรลุธรรมของปัจเจก มีการบัญญัติเรื่องเดรัจฉานวิชาไม่ให้พระพูดเรื่องการเมือง ไม่ให้สนใจอาชีพอื่น ๆ พระพุทธเจ้ามักแนะนำว่า นั้นป่า นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง รีบไปทำให้ตัวเองพ้นทุกข์ ศาสนาพุทธเน้นการเปลี่ยนแปลงภายในอย่างมาก แม้มีคำสอนในประเด็นทางสังคม เช่น ทศ 6 ก็สอนจริยธรรมแบบรักษาคอร์ปสร้างเดิม เช่น เจ้านายต้องมีคุณธรรม คนใช้ต้องซื่อสัตย์ ไม่ได้สอนให้ปฏิวัติชนชั้นเพื่อความเท่าเทียมหรือทำอะไรสังคมจึงจะไม่มีคนรับใช้

งานของ Amod Lele (2019) เรื่อง Disengaged Buddhism เสนอว่า พุทธศาสนามีมุมของการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ของตัวเองเยอะมาก การมากล่าวกันทีหลังว่า “ศาสนาพุทธต้องทำเพื่อสังคม” เป็นการบิดเบือนหรือแกล้งทำเป็นไม่เห็นคำสอนจำนวนมากพวกนั้น สอดคล้องกับข้อเสนอของ Thanissaro Bhikkhu (2017) เรื่อง Wisdom Over Justice ที่ยืนยันว่า ศาสนาพุทธสนใจเรื่องการบรรลุธรรมมากกว่าการแก้ปัญหาสังคม แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่าศาสนาพุทธก็มีมิติทางสังคมอยู่ การใช้กรุณาหรือโปรดสัตว์ของพระพุทธเจ้าและสาวกก็ตีความเพื่อสนับสนุนการทำงานรับใช้สังคมได้ แต่นั่นหมายถึงถึง

ต้องมาตีความและเลือกขบขันเอาเอง ไม่ชัดเหมือนแบบแรกที่เน้นปัจเจกบุคคล Yao & Gombrich (2017) เสนอว่าการที่มหายาน เช่น Taixu and Hsing Yun ตีความพุทธศาสนาแบบมนุษยนิยม (humanistic Buddhism) ช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 จนองค์กรพุทธหันมาสนใจเรื่องการช่วยเหลือสังคมอย่างจริงจัง ก็เป็นอิทธิพลที่ได้ปะทะและเรียนรู้จากศาสนาคริสต์

ความหมายของ “ทุกข์” ที่ถูกนิยามใหม่

หากอิงตามหลักอริยสัจ ทุกข์เกิดจากกิเลสภายในใจตัวเองหรือที่เรียกว่า ตัณหาหรือกิเลส ได้แก่ ความโลภ ความโกรธและความหลง ด้วยเหตุนี้ ศาสนาจึงสอนให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ด้วยการแก้กิเลสในใจตัวเอง แต่สำหรับแนวคิดพุทธศาสนาเพื่อสังคม ความทุกข์จำนวนมากถูกสร้างโดยสังคม การแก้ปัญหาจึงไม่ใช่การไปให้พ้นสังสารวัฏ แต่หาต้นตอของความไม่เป็นธรรมและอคติที่ผู้คนมี ซึ่งส่งเสริมให้ความรุนแรงหรือไม่เท่าเทียมนั้นดำรงอยู่

เช่น พี่น้องชาวเขาเป็นทุกข์ไม่ใช่เพราะกรรม แต่เพราะกฎหมายเรื่องชาติพันธุ์กับการไม่รับรองสิทธิอากาศมีฝุ่นเพราะปัญหาการเผาและทำลายธรรมชาติ หรือตัวอย่างของชนชั้นในอินเดียก็เป็นเพราะสังคมกำหนดและกีดกัน Ambedkar หรือที่ต่อมารู้จักกันในฐานะผู้ก่อตั้งนิกาย Navayana ได้ปฏิเสธคำสอนเรื่อง “กรรมเก่า” ที่กำหนดว่า คนเกิดมายากจนเพราะกรรมในอดีต เขามองว่านั่นเป็นคำสอนที่ลอกมาจากฮินดู และไม่ช่วยให้คนพ้นจากทุกข์ทางสังคมได้จริง

กรรมของ Ambedkar จึงหมายถึงการต้องช่วยกันลงมือทำเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมในปัจจุบัน และอ้างอิงจากจุฬารัตนวิภังคสูตรที่ว่า พฤติกรรมที่เราทำในตอนนี้ต่างหากจะเป็นตัวชี้ความต่ำหรือสูงทางจริยธรรม (Fuller, 2022, p. 61) ไม่ใช่ต่ำหรือสูงทางชนชั้นที่อิงกับอำนาจทางสังคมและเศรษฐกิจ จะเห็นได้ว่า พุทธศาสนาเพื่อสังคมต้องเลือกรับเลือกปฏิเสธหรือตีความบางอย่างเพื่อให้เกิดความเป็นธรรม เช่นเดียวกับ อวยพร เชื้อนแก้ว ที่เสนอว่าความทุกข์ของผู้หญิงไทยไม่ได้เป็นเพราะกรรมเก่า แต่เป็นจารีตของสังคมชายเป็นใหญ่ที่อ้างหลักกรรมมากีดกันผู้หญิงอีกทีหนึ่ง (Fuller, 2022, p. 10)

พุทธศาสนาเพื่อสังคมที่ข้ามไม่พ้นเรื่องชาติพันธุ์และการปกป้องศาสนา

พุทธศาสนาเพื่อสังคมในตะวันออกดูจะช่วยเหลือเรื่องปากท้องเป็นหลัก เช่น สร้างบ้านแจกของให้คนจน ให้ทุนการศึกษาเด็ก หรือบ้างก็ขุดต้นไม้ แต่ก็เกินไปตามกระแสที่สนองนโยบายรัฐ ขณะที่พุทธตะวันตกดูจะกล้าปะทะกับประเด็นเชิงโครงสร้างและสิทธิมนุษยชนมากกว่า เช่น ความหลากหลายทางเพศ มีการตั้งกลุ่ม Rainbodhi หรือแสดงออกกรณีเหยียดสีผิว Black Lives Matter ซึ่งความต่างนี้

ผมสันนิษฐานว่าเกิดจากการที่ตะวันตกเติบโตเรื่องสิทธิมนุษยชน ขณะที่สังคมเอเชียมักอยู่ภายใต้กรอบคิดเผด็จการ การตีความและประยุกต์ใช้ศาสนาจึงต่างกัน

เราอาจถกเถียงได้ว่าที่ตะวันตกเป็นเช่นนั้นไม่ใช่แค่เพราะศาสนาคริสต์ ซึ่งมองว่าทุกคนเท่าเทียมกันต่อหน้าพระเจ้า เพราะชาวคริสต์จำนวนมากก็รังเกียจคนข้ามเพศ อิสลามก็มีวิธีคิดแบบเดียวกับคริสต์ ในฐานะศาสนาสายอับราฮัมก็ไม่ได้สนับสนุน LGBTQ หรือความเท่าเทียมของหญิง-ชายแบบโลกสมัยใหม่ แต่ตะวันตกมีบรรยากาศของการต่อสู้เพื่อความเสมอภาค ทั้งเรื่องเพศ เชื้อชาติ ศาสนา ฯลฯ กล่าวคือตะวันตกเป็นแบบนี้ได้เพราะไม่เอาศาสนามาเป็นเงื่อนไขในการกีดกันและเลือกปฏิบัติ (secularism) ไม่ใช่เพราะศาสนาคริสต์สอนให้มองคนเท่ากันหรือพระเยซูมีเมตตา เพราะการตีความแบบนั้นมีในศาสนาอื่น ๆ เช่นพุทธด้วย แต่ใช้ไม่ได้เพราะอำนาจทางวัฒนธรรมและการเมืองที่อิงกับศาสนามีสูงกว่า

Fuller ชวนให้มองว่าในสังคมอาเซียนที่มีวิธีคิดแบบรัฐศาสนา การตีความเพื่อเอาธรรมะมาใช้ในชีวิตคนมักนำไปสู่การเลือกปฏิบัติถึงขั้นละเมิดคนกลุ่มอื่น ๆ ซึ่งเขาเรียกว่า Ethno-centric Engaged Buddhism และ Protectionist Engaged Buddhism เช่น กรณีของขบวนการชาวพุทธที่นำโดยพระวชิรานุสที่ปกป้องศาสนาพุทธและวัฒนธรรมพม่า อันนำไปสู่การทำร้ายและขับไล่ชาวโรฮิงยา รวมถึงการใช้กฎหมายหมิ่นศาสนา (blasphemy law) ของพม่าในการจำคุกคนแต่งรูปพระพุทธเจ้าใส่หูฟังเป็นตึ๋นเป็นเวลา 2 ปี 6 เดือน (Fuller, 2022, p. 165)

ในประเทศไทย กรณีน้องโน้ช ชาวพุทธที่ปกป้องศาสนาในนามของการปกป้องสิทธิเด็ก พยายามใช้กฎหมายต่าง ๆ เช่น พรบ.คอมฯ มาขู่ตีบทบาเทา (บีบีซีนิวส์, 2567) กรณีรูปภาพพุทธะอุลตร้าแมนหรือขนมพระเครื่องอาถั่ว แม้ไม่ต้องติดคุก แต่มักถูกชาวพุทธอนุรักษ์นิยมบีบให้ต้องมาขอขมาและให้ยุติการกระทำเช่นนั้นไป (ไทยรัฐออนไลน์, 2562 และ ประชาชาติธุรกิจออนไลน์, 2564) จริง ๆ แล้วพุทธแบบไทยก็มีการยึดกฎหมายอื่น ๆ มาคุ้มครองศาสนาอยู่เสมอ เช่น ใช้ พรบ.ความสะอาดเอาผิดสำนักพระบิดา (กรุงเทพธุรกิจ, 2565) มีกฎหมายห้ามขายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา (ไทยพีบีเอส, 2568) เป็นต้น

ตัวอย่างของพม่ากับไทยที่ยกมา สำหรับ Fuller ก็ยังถูกเรียกว่า “พุทธศาสนาเพื่อสังคม” ตามนิยามที่ว่าชาวพุทธรู้สึกเดือดเนื้อร้อนใจกับปัญหาบางอย่าง แล้วใช้หลักศาสนามาเป็นตัวผลักดันเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม (มากกว่าการมองว่า ศาสนาเป็นเรื่องการพ้นทุกข์แบบปัจเจกเท่านั้น) กรณีของพระวชิรานุสก็อ้างการปกป้องศาสนาพุทธและวัฒนธรรมของคนพม่า หรือกรณีของไทยก็คือการใช้ศาสนาพุทธมาป้องกันไม่ให้สังคมเสื่อมทราม ซึ่งต่างกับพุทธเพื่อสังคมแบบอื่น ๆ ตรงที่พุทธแบบหลังไม่ได้วางอยู่บนหลักสิทธิมนุษยชนหรือสังคมโลกวิสัย

Fuller จึงสรุปว่า พุทธศาสนาเพื่อสังคมไม่จำเป็นต้องเป็นเสรีนิยม (liberal) ไม่จำเป็นต้องหัวก้าวหน้า (progressive) และไม่จำเป็นต้องดำเนินไปอย่างไร้ความรุนแรง (non-violent) เสมอไป

นั่นเพราะว่า การตีความเพื่อเอาศาสนามาใช้ในชีวิตคนขึ้นอยู่กับว่าใครหรือกลุ่มคนใดจะเลือกหยิบมานำเสนอและเอามาใช้กับประเด็นใด ซึ่งขึ้นอยู่กับบริบทวัฒนธรรมและการเมืองของสังคมนั้น ๆ ด้วย

คุณค่าของหนังสือเล่มนี้

หนังสือเล่มนี้เป็นตัวอย่างที่ดีของการเขียนงานที่เอาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies) ไปเชื่อมโยงกับงานทางสังคมวิทยาในด้านอื่น ๆ เช่น สังคมวิทยาศาสนา (Sociology of Religion) และ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) ตัวอย่างอันหนึ่งคือ พุทธศาสนานิกายต่าง ๆ ล้วนยอมรับมโนทัศน์เรื่อง ความทุกข์ (suffering) ว่าเป็นปัญหาและเป็นสิ่งที่พุทธศาสนาพยายามหาทางออกให้ แต่งานด้านพุทธศาสนาเพื่อสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งของ Fuller ได้ชี้ให้เห็นความทุกข์ในมิติต่าง ๆ ที่กว้างขึ้น เช่น วิกฤติการณ์ทางสิ่งแวดล้อม ความรุนแรงทางการเมือง การเหยียดสีผิว และชาติพันธุ์ การกดขี่ทางเพศ ฯลฯ ซึ่ง Fuller เสนอว่า มีการตีความคำสอนใหม่ ๆ เพื่อรับมือกับปัญหาและการหาทางออกแบบพุทธในโลกยุคปัจจุบันด้วย

ความน่าสนใจอีกอย่างคือ Fuller ขยับประเด็นของการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อสังคมให้กว้างออกไปโดยการวิพากษ์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อให้เห็นว่า การสร้างประโยชน์หรือช่วยเหลือผู้คนโดยอิงกับความเชื่อทางศาสนา ได้นำไปสู่การแบ่งแยกอัตลักษณ์ทางศาสนา และชาติพันธุ์ ซึ่งท้ายที่สุดจะละเมิดชีวิตของคนกลุ่มอื่นได้เช่นกัน มุมมองนี้สามารถเอาไปใช้ศึกษาได้ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานที่ต้องการสะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวพุทธกับผู้นับถือศาสนาอื่น

บรรณานุกรม

- กรุงเทพธุรกิจ. (2565). สธ.ชี้สุขอนามัยสำนัก “พระบิดา” ทำผิดกฎหมายสาธารณสุข มีโทษทั้งจำทั้งปรับ. https://www.bangkokbiznews.com/news/1003781#google_vignette.
- บีบีซีนิวส์. (2567). บทบาทของสื่อควรอยู่ตรงไหน กรณี “น้องไนซ์ เชื่อมจิต”. <https://www.bbc.com/thai/articles/crgex9ldvpo>.
- ประชาชาติธุรกิจออนไลน์. (2564). “อ้าวพระเครื่อง” ดราม่าขนมหวานสะเทือนใจชาวพุทธ. <https://www.prachachat.net/general/news-657747>.
- ไทยพีบีเอส. (2568). กรมควบคุมโรค ย้ำ “วันพระใหญ่” ห้ามขายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์. <https://www.thaipbs.or.th/news/content/349167>.

- ไทยรัฐออนไลน์. (2562). เจ้าของภาพ “พุทธรูปอุลตราแมน” กราบขอขมาทั้งน้ำตา ปิดลบหลู่ศาสนา.
<https://www.thairath.co.th/news/society/1655573>.
- Fuller, P. (2021). **An introduction to engaged Buddhism**. Bloomsbury.
- Henry, P. (2013). **Adaptation and Developments in Western Buddhism: Socially Engaged Buddhism in UK**. Bloomsbury.
- Jones, K. (2003). **The New Social Face of Buddhism: A Call to Action**. Simon and Schuster.
- Keown, D., Queen, C., & Prebish, C. S. (2003). **Action Dharma: New Studies in Engaged Buddhism**. London, Routledge.
- King, S. B. (Ed.). (2009). **Socially Engaged Buddhism**. University of Hawaii Press.
- Lele, A. (2019). Disengaged Buddhism. **Journal of Buddhist Ethics**, 26(1), 240-289.
- Queen, C. S., & King, S. B. (Eds.). (1996). **Engaged Buddhism: Buddhist Liberation Movements in Asia**. State University of New York Press.
- Thanissaro, B. (2017). **Wisdom Over Justice. Lion's Roar: Buddhist Wisdom for Our Times**.
<https://www.lionsroar.com/wisdom-over-justice/>
- Yao, Y.S., & Gombrich, R. (2017). Christianity as model and analogue in the formation of the humanistic Buddhism of Taixu and Hsing Yun. **Buddhist Studies Review**, 34(2), 205-237.